

Moğultay b. Kılıç'ın Usûl-i Hadîs Bağlamında İbnü's-Salâh'a Tenkitleri
Moğultay B. Kılıç's Criticisms On Ibn Al-Salah In The Context Of Hadith
Methodology

Dr. Hasan Eryılmaz

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı,
hasaneryilmaz@ohu.edu.tr

Niğde Ömer Halisdemir University
Faculty of Islamic Studies
Department of Hadith
<https://orcid.org/0000-0001-5343-6981>
<https://ror.org/03ejnre35>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	11 Eylül September 2024
Kabul Tarihi Accepted	18 Kasım November 2024
Yayın Tarihi Published	30 Aralık December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
Sayı Issue	42
Sayfa Pages	1-32

Atf | Cite as

Eryılmaz, Hasan. "Moğultay b. Kılıç'ın Usûl-i Hadîs Bağlamında İbnü's-Salâh'a Tenkitleri". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2024), 1-32.
<https://doi.org/10.56361/usul.1548763>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hasan Eryılmaz).

Öz

Bu makale, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ma'rifetu envâ'i 'ilmi'l-hadîs* adlı eserine yönelik eleştirileri ve bu eleştirilerin hadis ilmi üzerindeki etkilerini incelemektedir. İbnü's-Salâh'ın, hadis usûlü konularını sistematik ve kapsamlı bir biçimde ele aldığı bu eser, yüzyıllar boyunca hadis eğitiminde başucu kitabı olarak kabul görmüş, üzerine birçok şerh, ihtisar ve ikmal çalışması yapılmıştır. Eserin hadis usulü açısından en önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmesi, onu tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Ancak tamamlanmasıyla birlikte bazı bölümlerinin eksik veya hatalı olduğu iddia edilmiş, bu da çeşitli tenkit çalışmaları yapılmasına yol açmıştır. Bu tenkitlerden en dikkate değer olanı, Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh* adlı eseri olmuştur. Moğultay, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde yer alan bazı konuların yetersiz veya hatalı olduğunu düşünmüş ve bu eseri eleştirel bir bakış açısıyla yeniden ele almıştır. Özellikle sahih hadis kavramı, hadislerin güvenilirliğini belirlemek için kullanılan kriterler ve isnad sistemleri üzerine yaptığı eleştiriler dikkat çekmiştir. Moğultay, bu konularda daha sağlam bir temel oluşturmak amacıyla çeşitli düzeltmeler ve iyileştirmeler önermiştir. Makalede, Moğultay'ın İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirileri detaylı bir şekilde incelenecek, bu eleştirilerin kabul görüp görmediği ve sonraki dönem eserlerine yansımaları değerlendirilecektir. Ayrıca, bu eleştirilerin hadis usulüne katkıları ve eleştirilerin odaklandığı sahih hadis konusu özelinde tartışmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tenkit, Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salâh, Mukaddime

Abstract

This article examines the critiques on Ibn al-Salah's (d. 643/1245) work *Ma'rifat Anwâ' 'Ilm al-Hadîth* and their influence on hadith studies. Ibn al-Salah's comprehensive and systematic approach in this work made it a central reference for hadith education for centuries, resulting in many commentaries, abridgements, and supplements. Its recognition as one of the most significant sources in hadith methodology placed it at the center of scholarly debates. However, after its completion, some sections were claimed to be incomplete or flawed, leading to critical assessments. The most prominent of these critiques came from Moğultay b. Kılıç (d. 762/1361) in his work *Islâh Kitâb Ibn al-Salâh*. Moğultay argued that certain topics in Ibn al-Salah's *Muqaddima* were insufficient or inaccurate. In particular, his criticisms focused on the concept of authentic hadith, the criteria used to determine the reliability of hadith, and the isnâd system. Moğultay proposed several corrections and improvements to strengthen the foundation of these topics. This article will explore Moğultay's critiques in detail, evaluating their reception and how they influenced later works. Additionally, the contributions of these critiques to the science of hadith, particularly in relation to the concept of authentic hadith, will be discussed.

Keywords: Hadith, Critique, Moğultay b. Kılıç, Ibn al-Salâh, Mukaddima

نقدات مغلطاي بن قليج لابن الصلاح في سياق أصول الحديث

الملخص

تتناول هذه المقالة الانتقادات الموجهة إلى كتاب ابن الصلاح (ت. 643/1245) معرفة أنواع علم الحديث وتأثيرها على علم الحديث. قدّم ابن الصلاح في هذا الكتاب منهجاً شاملاً ومنظماً في تناول أصول الحديث، مما جعله مرجعاً أساسياً في تعليم الحديث لعدة قرون، وألّفت حوله شروح وتلخيصات وإكتمالات عديدة. اعتُبر الكتاب أحد أهم مصادر أصول الحديث، مما وضعه في مركز النقاشات العلمية. ومع ذلك، بعد اكتمال الكتاب، زُعم أن بعض أجزائه كانت ناقصة أو بها أخطاء، مما أدى إلى ظهور انتقادات متعددة. وكان من أبرز هذه الانتقادات ما قدمه مغلطاي بن قليج (ت. 762/1361) في كتابه إصلاح كتاب ابن الصلاح. رأى مغلطاي أن بعض الموضوعات في مقدمة ابن الصلاح غير كافية أو خاطئة، وركزت انتقاداته بشكل خاص على مفهوم الحديث الصحيح ومعايير تحديد موثوقية الأحاديث ونظام الإسناد. وقد اقترح مغلطاي تصحيحات وتحسينات لتقوية هذه الجوانب. ستقوم هذه المقالة بتحليل انتقادات مغلطاي لابن الصلاح، وتقييم مدى قبول هذه الانتقادات وتأثيرها على الأعمال اللاحقة. كما ستناقش إسهامات هذه الانتقادات في علم أصول الحديث، وخاصة فيما يتعلق بمفهوم الحديث الصحيح.

الكلمات المفتاحية: الحديث، النقد، مغلطاي بن قليج، ابن الصلاح، المقدمة.

Giriş

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) hadis usûlü konularını ele aldığı ve onları yeni sayılabilecek bir metotla takdim ettiği *Ma'rifetu envâ'i 'ilmi'l-hadis* adlı eseri, hadis usûlü alanında pek müstesna bir ilgiye mazhar olmuştur. Onu bu denli öne çıkaran en belirgin saik, üzerine yazılmış yüzlerce çalışma, yüzyıllar boyunca hadis eğitiminde başucu kitabı olması ve sonraki dönemlerde temel kaynak niteliğinde kabul görmesidir. *Mukaddimetü İbni's-Salâh* ismiyle şöhret bulan eser üzerine pek çok şerh, ihtisar ve ikmal çalışması yapılmıştır. Bunun yanı sıra anlaşılması güç olan kısımları çözümlmek, yanlış nakledildiği düşünülen yerleri düzeltmek ve İbnü's-Salâh'ın görüşlerinin isabetli bulunmadığı yerlerde tenkit etmek suretiyle ıslah ve nüket türü çalışmalara konu olmuştur. Bu bağlamda, Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh* adlı eseri, önemli bir örnek teşkil etmektedir. Hadis ilimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla kaleme alınan ikmal ve istidrak niteliğindeki bu eser, *Mukaddime*'de tespit edilen eksiklikleri ve hataları tartışmacı bir üslupla ele alarak bazı noktalarda düzeltmeler önermektedir. Bu eserde hadislerin güvenilirliğini tespit etmek için kullanılan ölçütler, hadislerin sıhhat şartları ve kullanılan terimler yeniden değerlendirilmiştir. Özellikle sahih hadis kavramı, en güvenilir isnad biçimleri, müteahhirîn âlimlerin sıhhatle alakalı kanaatleri ve sahih hadislerin ilk kez nasıl sınıflandırıldığı gibi kritik meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu eleştiriler, hadis ilmi açısından kayda değer bir tartışma ortamı oluşturmuş ve sonraki dönem âlimlerinin de ilgisini çekmiştir. *Mukaddime*'ye yönelik daha önce bazı kısmi eleştiriler yapılmış olmakla beraber, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh* kendi döneminde bu alandaki en kapsamlı çalışma olarak öne çıkmış ve kendisinden sonraki birçok esere ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Zerkeşi, (ö. 794/1392) bu kitabın yeterince doğru yansıtılmadığını belirterek *en-Nüket* adlı eserini kaleme almıştır.¹ Irâkî (ö. 806/1404) ise, Moğultay'ın eseri üzerinde çalışması nedeniyle kendi eserinin tamamlanmasının geciktiğini ve bu çalışmanın birçok kişi tarafından özetlendiğini ifade etmiştir.² Bulkînî (ö. 824/1421) de hocasının eserini ihtisar ederek *Mehâsinü'l-Istilah* adlı yeni bir çalışma ortaya koymuştur.³ Yine İbn Hacer (ö. 852/1449), *en-Nüket alâ kitâbi 'bni's-Salâh* ismini verdiği kitabında

1 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşi, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynul 'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec (Riyad: Eđvâu's-Selefi, 1419/1998), 1/10.

2 Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Utlîka ve Uglika min Mukaddimeti 'bni's-Salâh*, thk. Üsâme b. Abdullah Hayyâd (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1983), 202-203.

3 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ömer b. Reslân el-Bulkînî Bulkînî, *Mehâsinü'l-İstilah* (b.y.: Dâru'l- Meârif, t.y.).

başta Moğultay olmak üzere *Mukaddime*'ye yönelik tenkitleri değerlendirmiş ve lüzumu halinde onların tahsisini yapmıştır.⁴ Sonuç olarak Moğultay b. Kılıç'ın bu eserinin islah ve nüket tarzı pek çok telif türüne esin kaynağı olduğu ve *Mukaddime* üzerinde yapılacak araştırmalar için önemli bir referans oluşturduğu anlaşılmıştır. Bu durum bazı araştırmacıların ilgisini celbetmiş olacak ki eserle alakalı akademik çalışmalara zaman ayrılmıştır. Buna göre Nâsır Abdülaziz Ferec Ahmed tarafından doktora düzeyinde bir tahrir ve tahkik çalışması yapılmıştır.⁵ İbrahim Tozlu “Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri” isimli tezinde usûl ve muhteva açısından bazı mülâhazalar eşliğinde takdim etmiştir.⁶ Bu çalışma, Moğultay'ın eserine dair önemli katkılar sunmakla birlikte, eserin daha geniş bir perspektiften ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca Muhammet Emin Eren tarafından “Moğultay b. Kılıç'ın İbnü's-Salâh ile Derdi Ne İdi?” isimli bir de sempozyum bildirisi sunulmuştur. Yayınlanmamış bu bildirinin makalenin çalışma alanıyla irtibatlı olduğu sanılmakla birlikte herhangi bir dijital ve basılı kaydı bulunmamaktadır.⁷

Bu makalede zikri geçen çalışmalardan farklı olarak Moğultay b. Kılıç'ın *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh* isimli eserinde meşhur usûlcü İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'deki görüşlerine yönelik tenkitleri ele alınacaktır. Bu bağlamda, ilgili düşüncelerin kabul görüp görmediği ve alternatif yaklaşımların var olup olmadığı tespit edilecek olup tartışmaların sonraki eserlerdeki izdüşümleri de etüt edilmeye çalışılacaktır. Öte yandan müellifi, İbnü's-Salâh'ı tenkit etmeye yönlendiren amiller de makalenin konusu arasındadır. Ancak, çalışmanın kapsamı hacmin artacağı endişesiyle tenkitlerin en yoğun olduğu sahih hadis kısmında öne çıkan başlıklarla sınırlı tutulacaktır. Konu akışını korumak adına inceleme eserdeki tertip sırasına paralel olarak seyredecektir.

1. Sahih Hadisin Tanımı

İbnü's-Salâh, *Mukaddime*'sinde kendi dönemine kadar oluşan literatürü derli toplu bir şekilde bir araya getirmiş; ancak bu çabası, hadis usûlünde nihai bir nokta

4 Örnek için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî (Medine: y.y., 1404/1984).

5 Nâsır Abdülaziz Ferec Ahmed, *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh* (Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2007).

6 İbrahim Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017).

7 Muhammed Emin Eren, “Moğultay b. Kılıç'ın İbnü's-Salâh ile Derdi Ne İdi?: Memlük Dönemi Hanefîlerin Hadîsçi Olarak Var Olma Mücadelesi”, *Memlüklerde İlim Geleceği-1 XIII-XIV Yüzyıllar* (İstanbul: İSAV, 2021).

olarak değerlendirilmemiştir. Moğultay b. Kılıç gibi birçok âlimin, eseri eleştiri amacıyla kaleme aldığı çalışmalar da bunu teyit etmektedir. Bu gibi çalışmalarda müellifler, eseri büyük bir titizlikle incelemiş ve en ince detayları dahi mercek altına almışlardır. Nitekim Moğultay b. Kılıç, eleştirilerine, *Mukaddime*'nin başında yer alan “Bil ki Allah önce sana, sonra bana öğretsin”⁸ şeklindeki dua cümlesinden başlamıştır. Moğultay, bu ifadede bir üslup problemi olduğunu belirtmiş ve bazı hadislerde Hz. Peygamber'in dualarında önce kendisinden başladığına işaret ederek, bu durumun aksine, duada öncelikle başkalarına yer verilmesinin uygun olmadığını savunmuştur.⁹ Nitekim bazı hadisçiler tarafından kişinin duaya önce kendinden başlaması mendup görülmüştür. Örneğin Münâvî'ye (ö. 1031/1622) göre bu şekilde yapılan dualar kabul olmaya daha yakındır. Çünkü bu durum dua edenin sıkıntısını arz etmede daha samimi, kulluğa daha yaraşır, acziyetini ifade ederken kibir ve gururdan uzak olduğunu gösterir. Bu durumun peygamberlerin sünnetine daha yaraşır olduğunu iddia eden Münâvî, görüşünü Kur'an-ı Kerim'den “Rabbim beni, ana-babamı bağışla...”¹⁰; “Rabbim beni ve zürriyetimi namaz kılanlardan eyle”¹⁰ gibi bazı peygamber dualarına dayandırmıştır.¹¹ Ancak İbn Hacer bu görüşün aksine duada kişinin önce kendisinden başlamasını mutlak olarak görmemiştir.¹² Ona göre Kur'an'da aktarılan Hz. Yûsuf ve Hz. Lût'un dualarında olduğu gibi peygamberler her zaman duaya kendilerinden başlamamışlardır. Benzer üslûba hadislerde de rastlanılmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in İbn Abbas için “Allah'ım onu dinde fakih kıl.” ve Hz. Hasan için “Allah'ım onu Ruhü'l-Kudüs ile destekle.” şeklindeki duaları¹³ bu durumun genel olmadığına delildir.¹⁴ Moğultay b. Kılıç'ın öğrencisi olan Zeynüddin İrâkî'nin de İbn Hacer'e paralel olarak hocasının bu görüşünü tenkit ettiğini bildirmekte yarar vardır.¹⁵ Moğultay'ın daha sonra görüleceği

8 Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh* (Kahire: Mek-tebetü's-Sünne, 2017), 31.

9 Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbni's-Salâh* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2008), 63.

10 Nüh 71/28; İbrâhim 14/35.

11 Zeynüddîn Muhammed 'Abdirrauf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî el-Münâvî, *Feydu'l-Kâdir fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübâ, 1356/1937), 5/132.

12 Ayrıntılı bilgi için bk: Nagihan Yanar, İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis ile ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özeline) (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

13 Buhârî, “Vudû”, 10; “Bedü'l-Halk”, 6.

14 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Şahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hâfîb (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 11/137.

15 Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Uqlîka ve Uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh.*, thk. Üsâme b. Abdullah Hayyâd (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1983), 1214.

üzere ilim dünyasını etkileyen ve tartışmalara yön veren eleştirilerine mukabil bu eleştirisinin nüket ve ıslah müellifi olan öğrencileri tarafından benimsenmediği görülmektedir. Temelde hadis usûlü konularıyla ilgisi olmadığı açık olan böyle bir eleştiriyi serdetmesi, Moğultay'ın İbnü's-Salâh'a karşı farklı bir bilinçaltına sahip olduğu kanaati vermekte olup objektifliği hususunda bazı şüpheler uyandırmaktadır.

Müellifin konuyla alakalı esas olarak eleştirisi sahih hadis tanımıyla ilgilidir. İlmi rivayette teknik bir tabir olarak kullanılan "hadis" kavramının ilk defa ve yaygın olarak kimin tarafından kullanıldığı pek öne çıkan bir konu olmamıştır. Eldeki bilgilerden hareketle sahih hadis kavramına tekabül edebilecek ilk tanım çalışması İmam Şafî'ye nispet edilebilir.¹⁶ Ancak ehl-i hadis için en makbul sahih tanımı İbnü's-Salâh tarafından yapılmıştır. İbnü's-Salâh'a göre sahih hadis, başından sonuna kadar âdil ve zâbit râvilerin yine âdil ve zâbit râvilerden naklettiği şâz ve illetten sâlim olan müsned hadislerdir.¹⁷ Günümüzde hadis eğitim-öğretiminde geçerliliği olan bu tanımda sahih hadis için râvilerin adalet ve zabt sahibi, isnadın muttasıl ve hadisin genel olarak şâz ve illetten uzak olması şeklinde toplamda beş kriterden bahsedilebilir. Ancak Moğultay b. Kılıç bu tanımın herkes tarafından kabul görmediğine dikkat çekmiştir. Farklı çevre ve disiplinlerin benimsediği sahih hadis tanımları bulunmaktadır. Örneğin bu konuda İbn Dakîkûl'îd (ö. 702/1302) şunları söylemiştir: "Fakih ve usûlcülere göre sahih hadis, itkan sahibi, adalet ve zapt niteliğini haiz râviler tarafından nakledilen rivayetlerdir. Mürsel hadisi sahih kabul etmeyenler bu tanıma senedin muttasıl olma şartını getirmişlerdir. Ehl-i hadis ise tüm bunlara ilave olarak metnin şâz ve muallel olmaması koşulunu getirmiştir. Ancak fakih ve usûlcüler ehl-i hadisin bu kriterlerini benimsememiştir. Nitekim hadisçilerin illetli olarak ifade ettikleri pek çok şey aslında onlara göre dikkate değer kusurlar değildir."¹⁸ Sahih hadis hakkında bu denli değişik yaklaşımlar varken İbnü's-Salâh'ın farklılıklara değinmemesi Moğultay b. Kılıç'ın dikkatini çekmiştir. Buradan hareketle İbnü's-Salâh'ı sahih hadis tanımında bir icmâ varmış gibi davranmakla itham etmiştir.¹⁹ İbnü's-Salâh'ın eserinde, Moğultay'ın öne sürdüğü gibi bir icmâ iddiasına rastlanmamaktadır. Aksine, sahih hadis tanımında belirtilen beş temel şartın dahi bazı hadisçiler tarafından şart koşulmadığı ifade

16 Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-Şâfi, *er-Risâle*, thk. Aḥmed Şâkir (Mısır: y.y., 1358/1940), 369-372.

17 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 31.

18 Taḳiyyuddîn Ebu'l-Feth Muḥammed b. 'Alî b. Vehb b. Muḳî' İbn Dakîk el-İd, *el-İktirâh fi Beyâni'l-İştilâh*, thk. Kahtan Abdurrahman ed-Devrî (Ürdün: Dâru'l-'Ulûm Neşr ve-Tevzi', 1427), 215-220.

19 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, 64.

edilmektedir. Burada “Sahih hadis, hadis âlimleri arasında tartışmasız olarak sahih kabul edilen hadistir.” ifadesinde bir icmâdan söz edildiği iddia edilebilir.²⁰ Ancak bu ifade, sahih hadisin tanımını yapmaktan ziyade, sahih hükmünün kimler tarafından verileceğine ve âlimlerin bu konudaki takdir yetkisine dikkat çekmektedir. Öte yandan hadis usûlü türünde yazılmış bir kitabın içerisinde başka disiplinlerin kabullerine yer verilmesi beklentisi çok anlamlı görünmemektedir. Irâkî, bu hususa dikkat çekerek herhangi bir kavramın ait olduğu alanın mütehasıslarına göre tanımlanması gerektiği ilkesine aykırı düştüğü gerekçesiyle hocası Moğultay’ın iddialarını tenkit etmiştir.²¹ Nitekim böyle bir yaklaşımla ortaya konan bir çalışmada hacmin makul sınırları aşması ve ilim dalının kendi düşünce metoduna göre belirlediği sınırların ihlal edileceği açıktır.

2. En Sahih İsnad

Hadis ilminin temelini oluşturan isnad sistemi pek çok açıdan irdelenmiş ve tasnif edilmiştir. Bu çalışmaların ortak hedefinde ise en güvenilir isnadlara ulaşma fikri yer almaktadır. Hadis ilminde tamamı güvenilir râvilerden oluşan bu isnadlar “esahhu’l-esânîd”, “silsiletü’z-zeheb”, “ecvedü’l-esânîd”, “ecellü’l-esânîd” gibi tabirlerle ifade edilmiştir.²²

Hadis âlimleri, değerlendirme kriterlerinin farklı olması nedeniyle en sahih isnadın hangisi olduğu konusunda farklı görüşlere ulaşmışlardır. İbnü’s-Salâh, bu konuda üzerinde mutabakat sağlanamayan bir durum olduğu için en sahih isnad zincirinin hangisi olduğunu kesin bir sonuca bağlamanın mümkün olmayacağını, dolayısıyla bu konuda görüş bildirmekten kaçınmanın daha isabetli olacağını ifade etmiştir.²³ Ancak Moğultay b. Kılıç, bu yaklaşımın esahhu’l-esânîd kavramını mutlak bir anlamda ele alma eğiliminden kaynaklandığını ve bu nedenle problemliliğini savunmuştur. Ona göre, isnadları isimlere ve bölgelere nispet ederek böyle bir ayırım yapmak, ortaya çıkan ihtilafların giderilmesi için yeterli olacaktır. Örneğin Ehl-i beyt içindeki en sahih isnad “Ali→Dedesi→Babası→Cafer b. Muhammed” isnadıdır. Hz. Ebûbekir’den gelen haberlerin en sahih isnadı ise “İsmail b. Ebû Hâlid→Kays b. Ebû Hâzım→Hz. Ebubekir” şeklinde olmalıdır. Moğultay

20 İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, 31.

21 el-İrâkî, *et-Takyîd ve’l-İzâh limâ Utlîka ve Uğlika min Mukaddimeti’bni’s-Salâh*, 218.

22 Ahmet Yücel, “Silsiletü’z-Zeheb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 208-209.

23 İbnü’s-Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, 34.

b. Kılıç bunlardan başka Hz. Ömer, İbn Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerle Mekke, Yemen, Mısır ve Horasan âlimleri arasında en sahih kabul edilen isnatları da zikretmiştir.²⁴ Bu görüş, bir isnadın mutlak anlamda en sahih veya en zayıf olarak değerlendirilemeyeceğini, bunun yerine sahâbî râviyi ya da onların bulunduğu şehirleri temel alarak yapılacak tespitin daha doğru olacağını belirten Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) görüşüyle paralellik arz etmektedir.²⁵ Ancak bu şekilde bir takyid söz konusu olduğunda dahi İbnü's-Salâh'ın bahsettiği ihtilafın ortadan kalkmayacağı ifade edilmiştir. Buna göre tek bir sahâbî yahut bir beldeye nispet edilen isnadlar arasında da en sahih isnad konusunda bir ittifaktan söz etmek mümkün görünmemektedir.²⁶

3. Müteahhirunun Bir Hadisin Sıhhati Konusunda Hüküm Vermesinin İmkânı

İslâmî ilimlerin oluşum süreçleri içerisinde erken ve geç dönemi ifade etmek üzere mütekaddimîn ve müteahhirîn kavramları kullanılmıştır. Hadis ilminde bu devirleri birbirinden ayıran temel özellikler, müteahhirîn döneminde isnada ve rihlelere alakanın azalması, ezber yerine kitâbetin ön plana çıkması, semâ ve kıraat yöntemlerinin yerini icazet yöntemine bırakması şeklinde özetlenebilir. Buna göre mütekaddimîn döneminde hadis ilmiyle alakalı daha muhkem eserler kaleme alınmış olup halefleri üzerinde belirgin bir otorite oluşturdukları kabul edilir. Bu düşünce hadislerin tek tek sıhhat tahlili yerine kitap merkezli sıhhat tespiti usûlünün benimsenmesine yol açmıştır. İbnü's-Salâh'ın “*Sahîhayn* ve diğer güvenilir musanneflerde sıhhatine dair bir hüküm bulamadığımız durumda, bu rivayetin sahih olduğuna kati bir hüküm vermeye cesaret edemeyiz. Bu zamanda bir kişinin hadisin isnadını tetkik ederek onun sıhhatine dair karar vermesi çok zordur.”²⁷ şeklindeki ifadesi bu durumun bir yansıması olarak görülebilir. Ancak İbnü's-Salâh bilhassa Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'i (ö. 261/875) merkeze alarak yapılan sıhhat tespiti görüşünden dolayı bazı itirazlara maruz kalmıştır. Örneğin çağdaşı Nevevî (ö. 676/1277), Buhârî ve Müslim'de bulunmayan bir hadisin, güvenilir ve yetkin

24 Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 69-71.

25 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbûrî el-Hâkim, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Huseyn (Beyrut: y.y., 1397/1977), 55.

26 el-İrâkî, *et-Takyid ve'l-İzâh limâ Uflika ve Uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*, 224-225.

27 İbnü's-Salâh, *Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 35.

kişiler tarafından yapılan nüsha tasdikıyla tashih olabileceğini söylemiştir.²⁸ Yine bir başka usûl-i hadis müellifi Kâsımî (1866-1914), hadislerin sıhhatinin bulunduğu kitaba göre değil, ricâl ve sened tenkidiyle mümkün olabileceğini söylemiştir.²⁹ Her ne kadar İbnü's-Salâh'ın hadislerin sıhhatine hükmetme konusundaki bu endişesi hadis eğitiminde yer alan bir öğreti olarak kalsa da uygulamada, bilhassa muhakkik âlimler arasında dikkate alınmamış³⁰ ve gerek muasır gerek sonraki yüzyıllarda muhakkikler tarafından öncekilerin kanaat belirtmediği pek çok hadis hakkında sıhhat çalışması yapılmıştır.³¹ Nitekim bu doğrultuda ilgili ifade farklı çevreler tarafından eleştirilmiş ve hakkında usûlünce reddiyeler yazılmıştır.³² Bu hususta İbnü's-Salâh'ı eleştirenlerden biri de Moğultay b. Kılıç'tır. Ancak müellifin diğer münekkitlerden farklı olarak sert ve tavizsiz üslubu dikkat çekmektedir. Ona göre bir hadislerin sıhhatiyle ilgili tespitte bulunmaya cesaret edememek bir fikhî için makul bulunsa bile bir muhaddis için asla kabul edilemez. Çünkü muhaddisin okuryazar olması, işitmesi, zabt etmesi, çeşitli belgeler dolaşması ve prensipler edinerek bine yakın tarih, ilel ve müsned kitaplarının detayları hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bir muhaddisin bunları yerine getirdiğinde artık kınanmayacağını söyleyen Moğultay b. Kılıç, bu noktada üslubunu bir derece daha sertleştirerek hadislerin sıhhatini temyiz edemeyen muhaddisleri, başında taylasan, ayaklarında nalınlar zamanın emirleriyle arkadaşlık eden, inci, mercan ve renkli elbiseler içinde yalan ve iftira üzerine hadis eğitimi alan ve kendisini çocukların oyuncağı haline getiren biri olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda bu kimselere muhaddis demek şöyle dursun insan bile denemeyeceğini çünkü onların haramı cehaletle yiyip dinden çıkmayı normal gördüklerini iddia etmiştir.³³

28 Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîr en-Nezîr fi Uşûli'l-Ĥadîs* (Beyrut: y.y., 1405/1985), 28.

29 Cemâleddin Kâsımî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fînûni muştalahi'l-ĥadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Baytar (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987), 84.

30 Nuri Tuğlu, "Hadis İliminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülahazalar (Hâkim en-Neysâbüri ve İbnü's-Salâh Özelinde)", *Dini Araştırmalar* 15/41 (Aralık 2012), 141.

31 Bk. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ĥudayrî es-Süyûfî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (b.y.: Dâru Taybe, ts.), 159.

32 el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-Ĥâlîmâ Ufîka ve Uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*.; 226-233; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî, *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî (Medine: y.y., 1404/1984), 1/273; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdîr eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec (Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998), 158.

33 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, 73-74.

Her ne kadar İbnü's-Salâh'ın hadislerin sıhhati konusundaki bu çekingen yaklaşımı âlimler tarafından en fazla eleştirilen görüşlerinden olsa da mutekadimînin otoritesini benimsemek fikrine dayanan bu anlayışı okuma yazmadan aciz, yaranmacı ve hatta İslâm dairesinin dışına iten bir nazarla görmek, meselenin ilmi bir vecihle ele alınmadığını düşündürmektedir.

İbnü's-Salâh'ın güvenilir kitaplarda bulunmayan bir hadisin sıhhat tespitiyle ilgili tereddütleri kendisinden sonraki hadisçilerin bu gibi çalışmalar yapmasına yönelik bir engelleme niteliği taşımamaktadır. Zaten müteahhirîn ulemadan günümüz akademik hadisçiliğine kadar pek çok kişi daha önce hükmü belirtilmeyen hadisler hakkında sahih hükmü verebilmiştir. Usûl-i hadis alanında kilometre taşı olarak kabul edilen ve kendisinden sonraki dönemlerde alandaki hemen her esere yön veren İbnü's-Salah'ın bu kanaatinin pek dikkate alınmadığı ve yaklaşımın ichtihadi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak göreceli olan bir konuda Moğultay b. Kılıç'ın her ne kadar eleştirilerinde haklı da olsa bu denli keskin ve dışlayıcı dili makul görülmemektedir.

4. Sahih Hadis Alanında Tasnif Edilen İlk Eser

Hadislerin yazılmaya başlandığı dönemden itibaren muhaddislerin genel yaklaşımı –hadislerin kaybolması endişesinden kaynaklansa gerek- sahih zayıf ayırımı yapmaksızın bütün rivayetleri kayda geçirmek şeklindeydi. Hoca, hadisleri aktardığı öğrencisine hadisin güçlü ve zayıf yanlarını şifahi olarak bildirmekteydi. Bu ilmi gelenek büyük ölçüde sonraki asırda da sürdürülmüştür. Ancak hadis ilminin tabana yayılmasıyla devam eden bu süreçte, hadis kitaplarının ehil olmayan kimselerin eline geçmesi gibi durumlar bir hadisin sıhhati hakkında kanaat sahibi olmayı zorlaştırmıştır. Bununla birlikte bazı kimseler sadece hadis kitabında bulunmasından hareketle zayıf veya uydurma rivayetleri de kendileri için delil gösterme yoluna gitmişlerdir. Bu gibi durumlar dönemin hadis âlimlerini sahih hadisleri ihtiva eden eserler telif etmeye sevk etmiştir.

Bu yaklaşım doğrultusunda telif edilen ilk eserlerden biri olarak kabul edilen *Sahîh-i Buhârî*, İbnü's-Salâh tarafından sahih hadisleri tasnif eden ilk eser olarak takdim edilmiştir.³⁴ Buhârî'den nakledilen sözlere bakılacak olursa eserinde sahihten başka hadislere yer vermediğini ve hacmi artırmama adına sahih olduğu

---

34 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 37.

halde pek çok hadisi dışarda bıraktığını söylemesi de İbnü's-Salâh'ın en sahih hadis kitabı olması yönündeki iddiasını desteklemiştir.³⁵ Ancak gelenek içerisinde başka eserlerin de en sahih hadis kitabı olarak kabul gördüğünü unutmamak gerekir. Örneğin Ebû Ali en-Nisâbü'rî, (ö. 349/960) Mesleme b. Kâsım el-Kurtubî (ö. 283/353), İbn Hazm (ö. 456/1102) gibi âlimler *Sahîh-i Müslim*'i *Sahîh-i Buhârî*'ye tafdil etmişlerdir. Müslim'in, güvenilir iki tâbînin iki sahâbîden işittiği ve isnadın sonuna kadar her aşamada ikişer râvinin birbirinden naklettiği hadisleri tahrîc etmeyi prensip edinmesi, hadisleri yalnızca bir kez zikrederek farklı tarikleri bu tek seferde sunması ve eserini memleketinde şeyhlerinin hayatta olduğu bir dönemde tasnif etmesi gibi özellikler, *Sahîh-i Müslim*'in diğer sahih eserlere tercih edilmesinin nedenleri arasında gösterilmiştir.³⁶

Yine İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı, Mağrip ve Endüslü âlimlerce bu telif türünün en sahih ve en mukaddem eseri olarak görülmüştür. *Sahîh-i Buhârî*'nin telifinden yaklaşık iki yüzyıl sonra bile *Muvatta*, dengi düşünülemezcek bir eser olarak değerlendirilmiştir.³⁷ Örneğin, İbn Abdülber (ö. 463/1071), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Ebû Bekr b. el-Arabî (543/1148) ve Şeyh Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) gibi otoriteler, *Muvatta*'ı birinci asıl, *Sahîh-i Buhârî*'yi ise ikinci asıl olarak görmüşlerdir.³⁸

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinin tarihsel süreçte büyük bir ilgiyle karşılandığı ve bu ikisi arasında *Sahîh-i Buhârî*'nin daha fazla tercih edildiği genel bir kabuldür.³⁹ Ancak yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere sahih hadislerin derlendiği ilk musannefin hangisi olduğu hususunda İslâm dünyasında kesin bir kanaatten söz etmek güçtür. Bu konuda âlimlerin eğilimlerinde mezhepsel, kültürel ve bölgesel faktörlerin etkili olduğu dikkate alınmalıdır.⁴⁰ Dolayısıyla, bu meselede

35 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alf b. Muhammed el-Askalânî, *Hedyü's-Sâri Mukaddimetü Fethu'l-Bâri* (Mısır: Mektebetü's-Selefi, 1380), 7.

36 Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif eş-Şercî ez-Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982), 218.

37 M. Fuad Sezgin M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 211

38 Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *Kitabu'l-tekassî lima fi'l-Muvatta*, thk. Muştafâ b. 'Ahmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Vezâratu 'Umumi'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387/1967), 6; Ebû'l-Faḍl 'Iyâd b. Mûsâ el-Yahşubî el-Kâdî 'Iyâd, *Meşâriku'l-Envâr 'Alâ Şihâhi'l-Âşâr* (b.y.: el-Mektebetu'l-'Atîka ve Dâru't-Turâs, ts.), 5; Şah Veliyullah Ed-Dihlevî, *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye* (Sûrat: Matbuâtü'l-Meclisi'l-İlmî, 1355), 211-212.

39 Bk. Kamil Çakın, "Buhari'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 100-109.

40 Bk. Musa Bağcı, "Hadis Metodolojisinde Sahihu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (2004), 39-56.

farklı bakış açıları ve tercihlerin varlığını göz ardı eden yaklaşımlardan kaçınmak yerinde olacaktır.

Bu çerçevede, İbnü's-Salâh'ın "Sahih hadis alanında telif edilen ilk eser *Buhârî*'dir." ifadesi, çeşitli eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu ifade, tarihsel süreçte sahih hadisleri derleme çabasında bulunan diğer müelliflerin göz ardı edildiği veya yeterince takdir edilmediği şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle bazı araştırmacı ve tarihçiler, Buhârî'den önce sahih hadisleri derlemeye yönelik önemli çalışmaların yapıldığının altını çizmişlerdir. Örneğin Zürcânî (ö. 1122/1710), "Sahîh" isminin *Muvatta*'a tahsis edildiğini vurgulamıştır.⁴¹ Benzer şekilde Moğultay b. Kılıç da İbnü's-Salâh'ın bu görüşüne şiddetle karşı çıkmış ve bu tespitin Buhârî'den önceki çalışmaları tamamen yok saydığına işaret etmiştir. Moğultay, bu alanda İmam Mâlik'in çok daha önce bir eser ortaya koyduğunu, onu da Buhârî'nin hocası Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Dârimî'nin (ö. 255/869) takip ettiğini belirtmiştir.⁴²

Gerçekten de *Muvatta* telif edildiği dönemden itibaren uzun yıllar İslâm coğrafyasında büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. İmam Şâfiî'ye atfedilen "Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra İmam Mâlik'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur." şeklindeki tümce de bu ilgiye işaret etmektedir. Her ne kadar İbnü's-Salâh ve mensubu bulunduğu Şâfiî ekol, İmam Şâfiî'n sözünün *Buhârî* ve *Müslim* telif edildikten sonra geçerliliğini yitirdiğini söylese de bu savunu aynı zamanda yaklaşık bir asırlık zaman diliminde *Muvatta*'ın ilk sahih eser olarak benimsendiği düşüncesine taalluk etmektedir. Eğer Buhârî'nin eseri, bir süre sonra telif edilip İbnü's-Salâh tarafından en sahih eser olarak kabul görmüşse, bu durumun takip eden dönemlerde şekillenen bir kabul olduğu ve *Buhârî*'nin bu bağlamda ancak ikinci sahih hadis kitabı olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Nitekim, Moğultay b. Kılıç'ın *Buhârî*'nin İslâm dünyasındaki en sahih eser olduğuna yönelik bir itirazı yoktur; onun itirazı, *Muvatta*'ın kendi döneminde sahih hadisleri derlemek amacıyla yapılmış bir çalışma olarak görülmemesine yöneliktir. Moğultay, *Muvatta*'ın derlenme amacı ve niteliğine vurgu yaparken, eserin sıhhati açısından *Buhârî* ile doğrudan bir kıyaslama yapmamaktadır. Bazı âlimler Moğultay'ın *Muvatta*'ın sahih hadisleri derleyen ilk kitap olduğu kanaatine itiraz etmiştir. Örneğin

41 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî Zürcânî, *Şerhu 'z-Zürkânî ale'l-Muvatta* (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, ts.), 1/63.

42 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 76.

İrâkî, Mâlik'in kitabının mürsel, munkatı ve belâgat türündeki hadisleri de içermesinden ötürü mahza sahih hadis kitabı olmayacağını iddia etmiştir.⁴³ Moğultay, iddiasına böyle bir itiraz geleceğini öngörmüş olacak ki önceden cevap sadedinde bazı izahlara yer vermiştir. Buna göre buradaki sahih ifadesi istilahî manada kullanılamaz. Çünkü bunun olabilmesi için bir eserde sahih hadisten başka bir hadise yer verilmemesi gerekir. Ancak gerek *Muvatta*'da gerekse *Buhârî*'de maktû, münkatı, fıkıh ve belâgat türünden hadisler yer almaktadır.⁴⁴ Bu açıklamaya göre Moğultay'ın sahih ifadesini kitap bazında kullandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, hadislerin derlenmesi ve sahihlik konusundaki ilkeler tarih boyunca değişiklik göstermiş ve çeşitli âlimler tarafından farklı değerlendirilmiştir. Bu durum, sahih hadislerin derlenmesi konusunda çeşitli bakış açılarını ve tercihleri göz önünde bulundurarak tarihsel bağlamı anlamanın önemini ortaya koymaktadır. İbnü's-Salâh'ın *Buhârî*'nin sahih hadisleri derleyen ilk eser olduğu yönündeki görüşü, tarihsel gerçekliğe göre eleştirilebilir; dolayısıyla *Muvatta* ve diğer erken eserlerin önemi ve katkıları da göz ardı edilmemelidir. Ancak, *Sahih-i Buhârî*'nin İslâm ilim geleneğindeki merkezi rolü ve titiz hadis seçme kriterleri, onun en sahih hadis kitabı olarak benimsenmesinde yaygın bir kanaatin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buhârî'nin, ravilerin güvenilirliği, senetlerin kesintisizliği ve hadislerin içerik açısından tutarlılığı gibi hassas ölçütleri, bu eseri diğer hadis derlemelerinden ayıran başlıca unsurlardan olduğu unutulmamalıdır.

5. Buhârî ve Müslim'in Dışındaki Sahih Hadisler

İbnü's-Salâh, *Buhârî* ve *Müslim*'in ihtiva etmediği hadislerin keyfiyetini ele aldığı bahiste, adı geçen eserlerin bütün sahih hadisleri derlemek gibi bir maksada hizmet etmediğini ve bu minvalde sahih hadis kriterlerine uymasına rağmen çok daha fazla sahih hadisin terkedildiğini söylemektedir. Hiç şüphesiz bu kanaatinde bizzat Buhârî'ye atfettiği "Kitabıma ancak sahih hadisleri koydum ve kitabın hacminin büyümemesi için sahih hadislerin bir kısmını terk ettim." sözünün etkisi büyüktür. İbnü's-Salâh, aynı yerde bu kanaatine aykırı bazı görüşlerin varlığından da haber vermiştir. Örneğin Hafız Ebû Abdillah b. el-Ahram (ö. 344/955), *Buhârî* ve *Müslim* dışında kalan sahih hadislerin sayısının çok az olduğunu öne sürmüştür. Ancak İbnü's-Salâh, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Müstedrek* adlı eserinin

43 el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Ufîka ve Uğlika min Muqaddimeti'bnî's-Salâh*, 234.

44 Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitabı İbni's-Salâh*, 76.

Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde bu iki eserde yer almayan pek çok sahih hadisi içerdiğini belirterek el-Ahram'ın iddialarının geçersiz olduğunu savunmuştur.⁴⁵

Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salâh'ı el-Ahram'a nispet edilen sözün kastettiği manayı anlamamakla itham etmiştir. Ona göre Ahram'ın bu sözü, üzerinde ittifak edilen hadislerden çok azı bu iki esere girmemiştir manasındadır. Yani Buhârî ve Müslim'in eserlerine almadığı hadislerin büyük bölümü her ne kadar sahih olarak adlandırılrsa da üzerinde bir icmâ fikri oluşmamıştır. Moğultay'a göre icmâdan bütün ümmetin ittifakı anlaşılmalıdır. Çünkü örneğin Müslim'in "Ben eseri-me üzerinde icmâ oluşan hadislerden başkasına yer vermedim" sözündeki icmâ, dönemin otoritesi olarak kabul edilen Müslim'in hocalarından Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Yahya b. Yahya en-Nîsâbüri (ö. 226/840), Osman b. İbn Ebi Şeybe (ö. 239/853) ve Said b. Mansur'dan (ö. 227/842) ibaret olan dört hadis hafızının ittifakını ifade etmektedir.⁴⁶ Moğultay, İbnü's-Salâh'ın iddia ettiği gibi üzerinde icmâ aranmaksızın tüm sahih hadislerin değerlendirilmesi gerektiği düşünülürse, *Buhârî* ve *Müslim* şöyle dursun Kütüb-i Sitte'deki diğer eserlerin toplamı bile Buhârî'nin hıfz ettiği sahih hadislerin yalnızca yüzde onuna ulaşacağını söylemiştir. Bu da onun sahih hadislerin çok azının dışarda bırakıldığı fikrini kabul etmediği anlamına gelmektedir.⁴⁷

Öte yandan Moğultay, *Müstedrek*'in böyle bir durum karşısında örnek verilmesini de isabetsiz olarak değerlendirmektedir. Çünkü Buhârî, İbnü's-Salâh'ın da naklettiği gibi yüz bin sahih hadis hıfz etmiş olup bunlardan sadece çok az bir kısmını eserine almıştır. *Müstedrek* ise bu yüz bin hadisin onda birini bile ihtiva etmemektedir.⁴⁸

6. Hâkim'in *Müstedrek*'i ve İbn Hibbân'ın *Sahîhinin* Kıyaslanması

Hadis ilmi içerisinde, rivayetlerin doğruluğunu belirlemek için kullanılan kriterler zamanla değişiklik göstermiş ve farklı tasnifler arasında çeşitli kıyaslamalar yapılmıştır. Bu bağlamda, İbnü's-Salâh'ın hadisler hakkındaki görüşleri ve bu görüşlere getirilen eleştiriler önemli bir yer tutmaktadır. İbnü's-Salâh, Hâkim en-

45 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 39-40.

46 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 79.

47 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 80.

48 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 79.

Nîsâbûrî için sahih hadisin taşınması gereken şartlarda ve sahih hükmünü vermede mütesahil davrandığını, Hâkim'in bu tavrı konusunda orta bir yol izlemek ve onun tek başına sahih kabul ettiği rivayetlerin ihtiyaten hasen olarak telakki edilmesi gerektiğini söylemiştir. Aynı zamanda *Müstedrek*'te bulunan hadislerin sıhhatinin İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sahîh*'indeki hadislerin sıhhatine benzer olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Bu ifade, bazı müteahhir âlimler tarafından İbnü's-Salâh'ın Hâkim'in *Müstedrek*'ini, İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'ine tercih ettiği şeklinde anlaşılmış ve bu nedenle eleştirilere maruz kalmıştır.

Örneğin, Irâkî, Hâkim ile İbn Hibbân'ın eserlerinin aynı değerde olmadığını ve yapılan incelemeler sonucunda *es-Sahîh*'in Hâkim'in kitabından çok daha üstün olduğunu belirtmiştir. Bu sözleri, Irâkî'nin İbn Hibbân'ın hadis kabul kriterlerini Hâkim'in kriterlerinden daha yüksek bulduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰ Benzer şekilde Sem'ânî (ö. 562/1166), İbn Hibbân'ın eserinin adının *es-Sahîh* olmasına dikkat çekerek bu kitabın sübut ve sıhhat açısından benzeri bulunmadığını ifade etmiştir.⁵¹ Ayrıca kaynaklarda *es-Sahîh*'le alakalı Hâzımî'nin (ö. 584/1188) *Müstedrek*'e kıyasla çok daha sağlam bir eser olarak değerlendirmesi ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) müstedrek tasnif türünün en iyi örneği ve en sağlam isnad ve metinlere sahip olduğu yorumlarına rastlanmaktadır.⁵²

Konuyla alakalı kalem oynatan âlimlerin genel temayülü İbn Hibbân'ın daha sağlamcı olmasına karşın İbnü's-Salâh'ın tercihinin Hâkim'den yana kullandığı yönündedir. Kaynaklarda aksi yönde net bir bilgi yer almaksızın bazı âlimlerin İbnü's-Salâh'ın maksadının *es-Sahîh* karşısında *Müstedrek*'i tercih etmek değil, Hâkim'in görece daha mütesahil bulduğunu ifade etmekten ibaret olduğunu söyledikleri aktarılmıştır.⁵³

Moğultay b. Kılıç da çağdaşları gibi İbnü's-Salâh'ın sözlerinden Hâkim ve İbn Hibbân arasında bir kıyaslama yaptığını çıkarsamış ve bu kıyaslamaya karşı çıkmıştır. İbnü's-Salâh'ı, Hâkim ve İbn Hibbân'ın hadiste kabul şartlarına muttali olmamakla itham etmiştir. Moğultay, İbn Hibbân'ın, râvinin sika olması, tedlisten

49 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 44.

50 el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Ufîka ve Uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*, 250.

51 Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 228.

52 Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Eyyûb el-Kâhîrî eş-Şâfi'î Burhânü'd-Dîn el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-Feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*, thk. Şalâh Fetihî Hilel (b.y.: Mektebetü'r-Ruşd, 1418/1998), 91.

53 Burhânü'd-Dîn el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-Feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*, 91.

uzak olması, hadisin bir öncekinden semâ yoluyla alınması ve rivayetin mürsel ve münkatı türünden olmaması gibi kabul şartlarının bulunduğunu, buna karşın Hâkim'in ise Şeyhayn'ın hadis aldığı topluluklardan hadis almaktan ibaret olduğunu söylemiştir. Ancak burada İbnü's-Salâh'ın kıyaslama yapmakla eleştirmesine rağmen müellifin tercihini kimden yana kullandığı pek sarîh değildir.

Moğultay, açıklamasının devamında Hâkim'in eseriyle ilgili birtakım eleştirilerin varlığına ve bunlara kaynaklık eden noktalara değinmiştir. Ona göre, eleştirilerin başlıca nedenleri, Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in ricâleriyle rivayet etme ilkesini ihlal etmesi ve *Sahîhayn*'de bulunmayan râvilere eserinde yer vermesidir. Ancak Moğultay Hâkim'in bu tür gerekçelerle tenkit edilmesini haklı bulmamaktadır. Nitekim *Müstedrek*'te ulemânın ihtilaf ettiği hadisler bulunsa da, bu hadisleri sahih olarak kabul eden ilk kişi Hâkim değildir. Ayrıca Buhârî'nin kitabı da büyük şanına rağmen birçok eleştiriye ve daha sağlam isnad arayışına maruz kalmıştır. Moğultay bu gibi nedenlerden ötürü ne Buhârî'nin ne de Hâkim'in tenkit edilmesine lüzum olmadığını savunmuştur.⁵⁴

Sonuç olarak, kıyaslama fikrini eleştiren müellifin, her ne kadar açıkça ifade etmese de Hâkim ve İbn Hibbân arasında bir ayırım gerekçesi göstermesi veya birini diğerine tafdil etmesi aklen bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir kontekste Hâkim'e yönelik eleştirileri bertaraf etme çabası aslında bu tercihin genel temayülün aksine Hâkim'den yana olduğu düşündürdükleri arasındadır. Bu durum, hadis ilmi içinde kişisel değerlendirme ve görüşlerin ne denli önemli olduğunu ve âlimlerin hadislerin sıhhatine yönelik değerlendirmelerinin nasıl farklılıklar içerebileceğini göstermektedir.

İbnü's-Salâh *Ulûmü'l-Hadîs*'in ilgili bölümünde sahih hadislerle ilgili literatür bilgisi vermekte ve sahih hadisle alakalı yapılan çalışmaları genel olarak değinmektedir. İbnü's-Salâh'ın bu bölümde özel olarak İbn Hibbân ve Hâkim arasında bir kıyaslama maksadı gözlemlenmemektedir. Yalnızca Buhârî ve Müslim'i merkeze alarak sahih hadis alanında yapılan çalışmaları onların kriterlerine göre değerlendirmeyi murat ettiği düşünülmektedir. Buhârî ve Müslim zaviyesinden bakıldığında da bir müellif ve eserinin çok daha mütesahil bulunması tabii bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. Burada bir kıyaslama olduğu öne sürülecekse bu

---

54 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 80.

İbn Hibbân ve Hâkim arasında değil; *Sahîhayn* ve diğer eserler arasında olduğu kabul edilmelidir.

7. Humeydî'nin Naklettiği Ziyadeler

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri farklı türlerde pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan biri olan *el-Cem Beyne's-Sahîhayn* adlı eserlerde *Sahîhayn*'ın rivayetleri müsned tarzı eser üslubu gözetilerek bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bu tasnif türünün en bilinen eseri Humeydî'nin (ö. 488/1095) *el-Cem` Beyne's-Sahîhayn*'ıdır. Humeydî eserinde *Sahîhayn*'deki rivayetleri sahâbe râvilerine göre bir araya getirmeye çalışmış ve *Sahîhayn*'de bulunmayan bazı rivayet ve ziyadeleri kaydetmiştir.

İbnü's-Salâh, bu gibi çalışmaların ziyadeler ve diğer bazı tamamlayıcı rivayetlerle hadislerin sahihlik derecesini artırmak ve alî isnadlarını elde etmek gibi iki büyük faydaya hizmet ettiğini söylemiştir. Ancak bu eserdeki Buhârî ve Müslim'in nakletmediği ziyade ve rivayetlerin *Sahîhayn*'de bulunup bulunmadığı konusunda hataya sebep olabileceğini söylemiştir.⁵⁵

Bu endişe Moğultay b. Kılıç'ın tepkisine yol açmıştır. Nitekim o, Humeydî'nin eserine *Sahîhâyn*'de yer almayan bazı ilavelerde bulunduğunu kabul etmekle beraber bu ilavelerin bir nispet problemine yol açmayacağını savunmaktadır. Ona göre sözü edilen ilaveler asla karışık olmamakla beraber Humeydî'nin mutlaka sözü sahibine nispet ederek nakletmiştir. Hal böyle iken hala karışıklık yaşayan kimseleri deli ya da saf bir fakih olarak nitelendiren Moğultay, her iki durumda da bu kişilerin sözlerine zaten itibar edilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁶

İbnü's-Salâh ve Moğultay'ın iddialarının doğruluğunu değerlendirmek için Humeydî'nin nakil tarzına bakmak faydalı olacaktır. Örneğin, Buhârî ve Müslim'in ittifaken naklettikleri bir hadiste Hz. Peygamber'in Ebû Musa el-Eşârî'ye yönelik "Dün gece senin Kur'an okuyuşunu dinlerken beni bir görseydin. Hiç şüphe yok ki sana Âl-i Dâvud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir."⁵⁷ şeklinde buyur-

55 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 46.

56 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 81.

57 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Fezâilü'l-Kur'an", 31; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Salât'ül Müsâfirîn ve Kasruhâ", 236.

duğu nakledilmiştir. Humeydî, bu rivayette Müslim'in metnini merkeze almış ve hadisin “Dün gece senin Kur'an okuyuşunu dinlerken beni bir görseydin” kısmının Müslim'e ait bir ziyade olup Buhârî tarafından nakledilmediğini vurgulamıştır. Ayrıca, hadisin *Sahîhayn*'de bulunmayan ziyadelerine de değinmiştir. Örneğin, “Ya Resûlullah, beni dinlediğini bilseydim senin için daha güzel okurdum.” ifadesi *Sahîhayn*'de yer almamaktadır ve Humeydî, bu pasajın Ebû Bekr el-Berkânî'ye (ö. 425/1034) nispet edilen bir ziyade olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

Humeydî bu örnekte Müslim'in naklettiği ancak Buhârî'nin nakletmediği ziyadeyi Müslim'e, *Sahîhayn*'de bulunmayan ziyadeyi ise Ebû Bekr el-Berkânî'ye nispet etmiştir. Görüldüğü üzere Humeydî, bir ziyadeyi nakletmeden önce ziyadenin kime ait olduğunu net bir şekilde belirtmektedir. Bu bir örnekte görünen manzara aslında Humeydî'nin genel nakil tarzının esasını oluşturmaktadır.⁵⁹ Sonuç olarak gerek *Sahîhayn* arasında gerekse *Sahîhâyn* de bulunmayan ziyadelerin nispeti hususunda bir problem görünmemektedir.

8. Cezm ve Temrîz Sigalarının Kullanımı

Rivayet ilminde hadislerin nasıl tahammül edildiğine işaret eden bazı özel ifadeler bulunmaktadır. Sözün izafe edilen kimseye ait olduğu kanaatini göstermek için “فعل ، أمر ، زاد ، قال ، ذكر ، روى” gibi lafızlar kullanılmıştır. Bu lafızlar hadis usûlünde cezm sigası olarak isimlendirilmiştir. Buna karşılık, rivayetın izafe edildiği kişiye aidiyetinde tereddüt bulunduğunu belirtmek için “روي ، حكى ، يقال ، يذكر ، عن ، بلغني” gibi lafızlar kullanılmış ve bunlar temrîz sigası olarak isimlendirilmiştir.⁶⁰ Ancak sözü edilen sigaların her zaman bu maksatlarla kullanılıp kullanılmadığı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar bilhassa Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahriç edilen muallak hadisler üzerinden yürütülmüş olup hadislerin sıhhati hakkında farklı değerlendirmelere sebep olmuştur.⁶¹

58 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Fetûh el-Ĥamîdî b. Ebî Naşr İbn Ebî Naşr el-Ĥamîdî, *el-Cem' beyne's-Şahîhayn el-Buhârî ve Muslim*, thk. 'Alî Huseyn el-Bevvâb (Beirut: Dâru İbn Ĥazm, 1423/2002), 1/314-315.

59 Diğer örnekler için bk: Humeydî, *el-Cem' beyne's-Şahîhayn el-Buhârî ve Muslim*, 1/83, 90, 91, 115, 123.

60 İsmail Lütfî Çakan, “Cezm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 513; Erdiñç Ahatlı, “Temrîz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 433.

61 Ayşegül Toprak, *Sahîh-i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Muallak Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Fatih Çimen, “Memlükler Döneminde Muallak Hadis Tartışmaları ve Bedreddin ez-Zerkeşî”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2019), 91-113.

İbnü's-Salâh, ilim ehli arasında vuku bulan tartışmalara açıklık getirmek ve ihtilafları gidermek için meseleye özel olarak eğilmiştir. O, Buhârî'nin cezm sigasıyla naklettiği muallak hadislerin Buhârî nezdinde adı geçen râviye nispet edilmesinde kesinlik ifade ettiğini; ancak temrîz sigasıyla nakledilenlerin ise söyleyene nispeti konusunda kesin bir hüküm taşımadığını ifade etmiştir.⁶²

Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salah'ın bu açıklamasının Buhârî'nin *es-Sahîh*'i için her zaman geçerli olmadığını söylemiştir. Çünkü ona göre İbnü's-Salâh'ın mutlaklaştırmaya çalıştığı uygulamanın pek çok istisnası vardır. Nitekim Buhârî, müsned hadisleri temrîz sigasıyla naklettiği gibi sahih olmayan bazı hadisleri de cezm sigasıyla tahriç etmiştir. Moğultay, bu iddiasını temellendirmek üzere Buhârî'nin bazı kullanımlarından örnekler getirmiştir. Mesela Kitâbü't-Tevhîd'de Macişûn'un, Abdullah b. Fadl→Ebû Seleme→Ebû Hüreyre'den "Ben ayılanların ilkiyim. Bir de baktım ki Musa arşın ucuna tutunmuştu." rivayeti yer almaktadır.⁶³ Bu hadis aynı zamanda Kitâbü'l-Enbiyâ bahsinde Macişûn→Abdullah b. Fadl→A'rec→Ebu Hüreyre kanalıyla nakledilmiş olup bu isnadda Ebû Seleme zikredilmemiştir.⁶⁴ Moğultay'ın bildirdiğine göre Ebû Mes'ud ed-Dimeşkî, Buhârî'den "Macişûn'un hadisi İbn Seleme kanalıyla değil, A'rec kanalıyla bilinir." dediğini aktarmıştır. Zaten hadisin diğer kayıtları da Müslim ve Nesâî'de (ö. 303/915) A'rec kanalıyla nakledilmiştir. Bu örnekten hareketle Moğultay, Buhârî'nin sahih bulmadığı bir hadiste cezm sigası kullandığını iddia ederek İbnü's-Salâh'ın hata ettiğini ispatlamaya çalışmıştır. Ancak Macişûn hadisinin Moğultay'ın iddia ettiği gibi sahih olmasa bile diğer sahih şahit ve mütâbî rivayetler tarafından desteklenmesi sayesinde sıhhat kazandığını unutmamak gerekir. Moğultay'ın, Müslim ve Nesâî'nin kayıtlarında İbn Seleme isminin geçmediği yönündeki iddiası da hakikati yansıtmamaktadır. Bilakis her iki müellif de hadisin tabiîn döneminde A'rec ve İbn Seleme tarafından birlikte nakledildiğine dair açık bilgi sunmaktadır.⁶⁵ Bunun yanı sıra Müslim'in sadece İbn Seleme'den aldığı bir kaydın varlığını da göz ardı etmemek gerekir.⁶⁶

62 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 48.

63 Buhârî, "Tevhîd", 22.

64 Buhârî, "Enbiyâ", 36.

65 Müslim, "Fadâil", 160; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Ĥasen 'Abdulmun'im (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 39.

66 Müslim, "Fedâil", 161.

Diğer taraftan tartışılan başka bir husus da temrîz ifadeleriyle nakledilen muallak hadislerin, isnad edilen kimseye nispetinin kesinlik ifade edip etmemesi ile ilgilidir.⁶⁷ İbnü's-Salâh'a göre "Resûlullah'tan şöyle rivayet edildi." veya "Filan kişiden şöyle nakledildi." gibi ifadeler, bir rivayetin sahihliğine dair kesin bir güvence sunmaz. Çünkü bu lafızların hiçbiri kendisinden rivayette bulunulan ravinin söz konusu rivayetinin sahihliğine hükmettirecek bir husus içermemektedir. Ayrıca bu tür ifadeler zayıf hadisler için de kullanılabilir.⁶⁸

Moğultay b. Kılıç, İbnü's-Salâh'ın bu görüşüne de katılmadığını ifade ederek konu hakkında bazı tartışmaların mevcudiyetine dikkat çekmektedir. Moğultay, *Buhârî*'de yer alan birkaç örnekle görüşünü temellendirmeye çalışır. Buna göre;

a. Buhârî, "Biz, Nebi'yi yatsı namazı için nöbetleşe beklerdik." hadisini "Yatsı namazı ve geç vakitte kılınması" bâbında " " حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ : أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ ، عَنْ بُرَيْدٍ ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ ، عَنْ أَبِي مُوسَى يُدْرِكُ عَنْ أَبِي مُوسَى " şeklinde temrîzli bir siga ve ta'lik ile naklederken "Yatsı Namazının Fazileti" babında " " حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ : أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ ، عَنْ بُرَيْدٍ ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ ، عَنْ أَبِي مُوسَى " senediyle muttasıl olarak kaydetmiştir.⁶⁹

b. Kitâbü'l-Husûmât'ta yer alan "Hz. Peygamber, ihtiyacı olan kişiye verdiği sadakayı iade etmiştir."⁷⁰ hadisi, Buhârî'ye göre isnadı muttasıl olduğu halde " " يُذَكِّرُ عَنْ جَابِرٍ " sigası ile nakledilmiştir.

c. "Koyun Sürüsü Karşılığında Rukye" bâbında İbn Abbas'tan sahih ve muttasıl olarak nakledilen Fatıha ile rukye hadisi,⁷¹ eserin bir başka yerinde temrîz sigası ve muallak olarak verilmiştir.⁷² Burada metni zikredilmeyen hadis ile ilgili olarak Moğultay, Buhârî'ye göre sahih ve muttasıl olduğunu söylemiştir.

d. Kitâbü't-Talâk'ta Buhârî'nin yirmi üç tâbiîne nispet ederek tahriç ettiği "Allah, boşanmayı nikâhtan sonra kıldı" hadisi " " يُرَوِّى فِي ذَلِكَ عَنْ عَلِيٍّ " temrîz ifade-

67 Bk: Ayşegül Toprak, *Sahîh-i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Muallak Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

68 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 48.

69 Buhârî, *Mevakitu's-Salat*, 20, Buhârî, "Mevakitu's-Salat", 22

70 Buhârî, "Husûmât", 2.

71 Buhârî, "Tıp", 33.

72 Buhârî, "Tıp", 32.

siyle nakledilmiştir. Buhârî bu hadisi aynı zamanda İbn Abbas'tan cezm sigasıyla nakletmiştir.⁷³

Moğultay, Buhârî'nin kitabında bu tür örneklerin çokça bulunduğunu ve bu ta'liklerin bir kısmının Buhârî'nin şartlarına uygun olarak sahih, bir kısmının ise hasen ve zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu örnekler, temrîzli ifadelerin Buhârî açısından hadisin sıhhatini belirlemek için kullanılan bir yöntem olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen İbnü's-Salâh, aksi yönde görüş bildirerek Buhârî'nin söylemek istemediği şeyi ona isnat etmektedir.⁷⁴

Moğultay'ın iddiaları ve ortaya koyduğu deliller dönemin ilim çevreleri tarafından tenkit edilmiş ve konuyla ilgili mütalaalar İbnü's-Salâh'ı savunu haline dönmüştür. Örneğin Irâkî, Moğultay'ın yukarıda delil sadedinde zikrettiği örnekleri değerlendirerek tüm bunların İbnü's-Salâh'ın iddiasını çürütmeye kâfi gelmediğini çünkü aslında onun Moğultay'ın anladığından başka bir şey söylediğini ifade etmiştir. Nitekim İbnü's-Salâh, temrîz sigalarıyla Buhârî'nin zayıf hadislerin yanında sahih hadisleri de tahric edebileceğini söylemektedir. Irâkî'nin belirttiğine göre, “Temrîz sigaları zayıf hadisler için de kullanılır” cümlesindeki “de” (أيضاً) bağlacı aslında Buhârî'nin, hem sahih hem de zayıf rivayetleri temrîz sigalarıyla zikredebileceğine hamledilmelidir. Ayrıca İbnü's-Salâh, “Buhârî'de temrîz sigasıyla nakledilen muallak bir hadis, müsned veya kesinlik ifade eden sigalarla ikinci defa kaydedilmemişse bu hadisin sahih olduğuna dair kesin bir hüküm verilmez.” demiştir.⁷⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) Buhârî'nin talik olarak naklettiği rivayetlerin sahih olsalar dahi *es-Sahîh*'te hedeflenen muttasıl rivayetler arasında yer olmadığını ifade etmişlerdir. Zira Buhârî eserine “*el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîh*” adını vermiştir. İbn Kesîr, bu açıklamasıyla İbnü's-Salâh'ın izahına benzer şekilde, Buhârî'de cezm sigasıyla nakledilen rivayetlerin sahih olduğunu, temrîz sigasıyla nakledilenlerin hakkında ise genel bir hüküm vermenin

---

73 Buhârî, “Talâk”, 8.

74 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitabi İbni's-Salâh*, 85-91.

75 el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh limâ Uflika ve Uglika min Mukaddimeti 'bni 's-Salâh*, 264-276.

mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bu konuda ümmetin icmâi bulunduğunu vurgulamıştır.⁷⁶

Bulkînî'ye (ö. 805/1401) göre, İbnü's-Salâh'ın temrîz ifadeleriyle nakledilen muallak hadisler hakkında vurgulamak istediği husus, bu rivayetlerin sıhhatine dair kesin bir delilin bulunmadığıdır. Bulkînî, bu tür hadislerin sahih olmadığını söylemenin, zayıf oldukları anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. İsim vermese de bu açıklamasının Moğultay'a cevap niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷

İbn Hacer el-Askalânî, Moğultay b. Kılıç ve ona karşı görüş belirtenler arasında denge sağlamaya yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, muallak hadisler arasında cezm ifadesiyle aktarılanların isnad edildiği kişiye nispeti sahihtir. Ancak bu tür hadisler hakkında yapılacak daha ileri değerlendirmeler cerh ve ta'dil âlimlerine bırakılmalıdır. Nitekim bu hadislerin bir kısmı Buhârî'nin şartlarına uygundur. Üstelik Buhârî'nin ta'lik metodunu kullanmasının sebepleri arasında, semâ dışında müzakere veya icazet gibi yöntemlerle almış olması ya da aynı anlama gelen başka bir hadisi tahric etmesi yer almaktadır. Bu nedenle, muallak hadisleri tam metin olarak zikretmeye gerek duymamış ya da başka bir sebepten dolayı bu şekilde aktarmış olabilir. Her ne kadar bazıları bu hadisleri sahih, hasen veya inkita sebebiyle zayıf kabul etse de aslında bu hadislerin bir kısmı Buhârî'nin şartlarına uygun değildir.

İbn Hacer'e göre, temrîz sigasıyla nakledilen ve eserin başka bir yerinde kaydı bulunmayan muallak hadisler arasında, Buhârî'nin şartlarına uygun olanlar oldukça sınırlıdır. İbn Hacer, bu hadislerin muallak olarak nakledilmesinde manen rivayet edilme ihtimalinin etkili olabileceği üzerinde durmaktadır. Her ne kadar bu hadislerin bazıları çeşitli gerekçelerle Buhârî'nin şartlarına uygun olmadıkları ifade edilse de İbn Hacer, bu hadisler arasında sahih, hasen veya zayıf olanların da bulunabileceği görüşündedir.⁷⁸

76 Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimesşkî İbn Keşîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: y.y., ts.), 33-36; Ebû Hafş 'Omer b. 'Ali b. Ahmed el-Mısrî İbnü'l-Mulâkkin, *el-Mukni fî 'Ulûmi'l-Hadîs*, thk. 'Abdullâh b. Yûsuf el-Cudey' (b.y.: Dâru Fevâz, 1413/1992), 73-75.

77 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân el-Bulkînî Bulkînî, *Mehâsinü'l-İstulâh* (b.y.: Dâru'l- Meârif, t.y.), 169.

78 İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, 1/ 325-326. Bk: Nagihan Yanar, *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadîs ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâki ve İbn Hacer Özelinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 79-81.

Bu tartışmalar, gösteriyor ki temrîz ve cezm sigaları, hadislerin sıhhatini değerlendirmede önemli bir enstrüman olarak kabul edilmesinin yanı sıra, bu araçların kullanımı ve anlamı konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu nedenle, hadislerin sıhhatine dair nihai hüküm verilmeden önce, hadis bazında geniş bir perspektiften değerlendirme yapılması en isabetli yol olacaktır.

9. *Sahîhayn* Üzerinde İcmâ Meselesi

Hicri III. asırda derlenen Buhârî ve Müslim'in "*el-Câmi 'u's-Sahîh*" adlı eserleri, Müslümanlar arasında büyük bir itibar görmüş ve İslâm hadis literatürünün en kıymetli iki kaynağı olarak kabul edilmiştir. Halkın bu eserler karşısındaki derin saygısı, ilmi çevrelerde de yankı bulmuş ve başka hiçbir esere kısmet olmayan tercüme ve şerh faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Bazı âlimler, Buhârî ve Müslim'in eserlerindeki bilgileri mutlak doğru olarak kabul etmiş ve ümmetin bu konuda icmâ ettiği iddiasında bulunmuştur.

Erken dönemde ümmetin icmâna atf yapan ilk ifadeler Nesâî'ye (ö. 303/915) nispet edilir.⁷⁹ Nesâî'nin, ümmetin bu iki kitabın sıhhatine ve içlerindeki hadislerle amel etmenin vücûbiyetine dair icmâ ettiğini belirtmesi, bu çabaların ilk tezahürü olarak kabul edilse de, yaşadığı dönemin erken olması göz önüne alındığında böyle bir icmâdan bahsetme fikrine temkinle yaklaşılmalıdır.

Sonraki dönemlerde icmâ ifadesini ilk kez kullanan kimsenin, Kâdî İyâz (ö. 544/1149) olduğu tespit edilmiştir.⁸⁰ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr* isimli eserinde, *Muvatta*, *Buhârî* ve *Müslim*'in diğer kitaplara öncelenmesi ve sahih kabul edilmeleri hususunda icmâ olduğunu bildirmektedir.⁸¹ Bu kanaat ondan sonra Alâî (761/1360) ve Şah Veliyyullah Dihlevî (1176/1762) gibi âlimler tarafından dillendirilmiştir.⁸² Bilhassa Dihlevî'nin bu icmâî kabul etmeyenleri müminlerin yolunu tutmayan bid'atçiler olarak görmesi icmâ fikrinin gelenekte ne denli vücut bulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

79 Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.), 74.

80 Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", 107.

81 Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-Envâr 'Alâ Şihâhi'l-Âşâr*, 5.

82 Ebû Saîd Şalâhuddîn Halîl b. Keykeldî b. Âbdillâh ed-Dimeşkî el-Alâî, *en-Nağdu's-Şahîh limâ U'turiğa min Ehâdîsi'l-Meşâbih*, thk. 'Abdurrahman Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (b.y.: y.y., 1405/1985), 22; Ahmed b. 'Abdirrahîm b. eş-Şehîd Şâh Veliyyüllâh, *Huccetu'llâhi'l-Bâliğa*, thk. es-Seyyid Sâbık (Beyrut: y.y., 1426/2005), 1/232.

Ancak icmâ iddiasının İslâm dünyasında yerleşmesine neden olan yegane kişi İbnü's-Salâh olmalıdır. Nitekim o, *Sahihayn*'deki hadislerin sıhhatinde sadece fukahâ ittifakının değil ümmet icmânının da bulunduğu iddiasını şu şekilde dile getirmiştir: “Hadisçiler müttefekûn aleyh sahih dediklerinde bununla ümmetin değil Buhârî ve Müslim'in ittifakını kastederler. Bununla birlikte İmâmeyn'in bir hadisteki ittifakı aynı zamanda ümmetin ittifakı anlamına da gelir. Zira ümmet İmâmeyn'in ittifak ettiği bir hadisi kabulde birleşmiştir. Bu kısmın tamamının sahih olduğu kesindir.” İbnü's-Salâh açısından bu kesinlik öyle belirgindir ki bir adam Buhârî'deki Hz. Peygamber'den rivayet edilen her şeyin sahih olduğu üzerine yemin ederek boşanma şartı koşsa, bu durumda şüphe yoktur ki bu kişi yemininde yalancı durumuna düşmez ve karısı onun nikâhında kalmaya devam eder. Bundan dolayı İbnü's-Salâh, en üst seviye sahih olarak nitelediği müttefekûn aleyh hadislerin zannî olduğunu söyleyenlerin aksine nazari ilm-i yakîn ifade ettiğini ve ümmetin icmâi nedeniyle hatadan korunduğunu söylemiştir.⁸³

Bu haliyle İbnü's-Salâh iki sahihteki bütün hadislerin tashihinde ümmetin icmânını kafi olarak görmektedir. Ancak bu icmâ düşüncesine Dârekutnî (ö. 385/995) ve başka hadis âlimlerinin itirazları olduğu bilgisini vererek aslında bu teorinin zihninde kemale ermediğini göstermektedir.

Öte yandan *Sahihayn* hakkında icmâ düşüncesini benimsemeyen âlimler İbnü's-Salâh'ın belirttiğinden çok daha fazladır. Kaldı ki, daha kendi asrından biri olan Nevevî, bunu kabul etmemiş ve İslâm âlimlerinin Buhârî-Müslim rivayeti olduğu fark etmeksizin tevatür seviyesine ulaşmamış bütün hadislerin ancak zan ifade ettiği yönünde kabulleri bulunduğunu söylemiştir.⁸⁴ Irâkî ve Zerkeşî de Nevevî'nin bu görüşünü paylaşmıştır.⁸⁵ Benzer şekilde Sehâvî (ö. 902/1497), ilgili kitaplarda en az iki yüz hadisin tartışmalara konu edildiğini bildirmiş,⁸⁶ bu iddia İbn Hacer tarafından da tasdik edilmiştir.⁸⁷ İbn Hacer'in sözlerine açıklık getiren Hanefî âlim Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) bu iki eserdeki bazı hadislerin birbirleriyle çelişki arz ettiğini ve bu nedenle her hadisin kesin bilgi değeri taşımayabileceğini

83 İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 51.

84 Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi ft Şerhi Takribü'n-Nevâvî*, 142.

85 el-İrâkî, *et-Takyid ve'l-İzâh limâ Utlîka ve Uglika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*, 286; Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 277.

86 Ebü'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Şemsüddin es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerh Elfyiyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*, thk. 'Ali Huseyn 'Ali (Mısır: Mektebetu's-Sunne, 1424/2003), 1/73.

87 Ebü'l-Hasen Nürüddîn 'Ali b. Sulţân Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Nuḥbeti'l-Fikr fî Maştalahâti Ehli'l-Eşer*, thk. 'Abdufettâh Ebü Ğudde (Lübnan; Beyrut: y.y., ts.), 223.

savunmuş ve ardından İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) "Âlimler, *Sahîhayn*'deki her hadisi makbul saymamışlardır" sözüne yer vermiştir.⁸⁸ İbnü'l-Hümam da (ö. 861/1457) *Sahîhayn*'deki tüm hadislerin makbul kabul edilmediğini hususi örnekler üzerinden açıklamıştır.⁸⁹ Bu âlimler, Buhârî ve Müslim'in hadisleri derleme şartlarının ve râviler hakkındaki değerlendirmelerinin her zaman mutlak kabul görmediğini, aksine tartışmaya açık olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁰ Eleştirilerin yekûnundan İbnü's-Salâh'ın ümmetin icmâi teorisinin sağlam bir zemine oturmadığı ve *Sahîhayn*'in eserlerinin her yönüyle tartışmasız kabul edilmediği anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh'ın savunduğu kesinlik, diğer bazı büyük hadis âlimleri tarafından sorgulanmış ve bu eserlerde yer alan hadislerin mutlak doğruluğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu durum, hadis ilminde her zaman için eleştirel bakış açısının var olduğunu ve *Sahîhayn*'in dahi tamamen sorgusuz kabul edilmediğini ortaya koymaktadır.

Ancak, İbnü's-Salâh'ın konu etrafındaki düşüncelerine karşı çıkan ve ciddi eleştiriler getiren ilk ve en güçlü seslerden biri Moğultay b. Kılıç'tır. Ona göre İbnü's-Salâh'ın bu görüşünün temelleri esasen Mu'tezile'ye dayanmaktadır. Nitekim Mu'tezile'den bir grup, ümmetin bir rivayetle amel etmesinin o rivayetin katî olarak sıhhatini gerektirdiği iddia etmiştir. İbnü's-Salâh'ı böyle bir düşünceye sevk eden salık burası olmalıdır. Öte yandan ümmet kavramı üzerinde duran Moğultay, bu kavramın ne ifade ettiğini tartışmaya açmıştır. Çünkü İbnü's-Salâh'ın ümmet ifadesinden ne kastettiği yeterince sarih değildir. Örneğin ehli zahir ya da Şîa gibi gruplar İbnü's-Salâh'ın ümmet tasavvuruna dâhil midir değil midir? Eğer dahilse bu durumda icmâ gerçekleşmez, çünkü onlar *Sahîhayn*'in pek çok rivayetini tenkit etmişlerdir. Eğer dahil değilse bu durum da icmâ zaten vücut bulamaz çünkü örneğin Şîa her ne kadar ulemanın sözlerine aykırı söylemler geliştirse de ümmetin bir parçasıdır.⁹¹

88 Ali el-Kârî, *Şerhu Nuḥbeti'l-Fikr fî Maṣtalaḥâti Ehli'l-Eşer*, 221.

89 Kemâluddîn Muḥammed b. 'Abdulvaḥid b. 'Abdilḥamîd b. es-Sîvâsî İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-ḳadır* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970), 1/445.

90 Bk. Mehmed Said Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 1-29; Selahaddin Polat, "Buhârî'nin Sahih'ine Yapılan Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi", *Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990), 237-255; Enbiya Yıldırım, "Sahîhân Üzerinde İcmâ' Meselesi", *Kur'an Mesajı: İlimi Araştırmalar Dergisi* 1/10-11-12 (1998), 121-127.

91 Moğultay b. Kılıç, *İslâhu Kitabı İbni's-Salâh*, 92-93.

Moğultay, *Sahîhayn*'deki hadislerin tüm Müslümanlar tarafından sahih kabul edilmesinin yanlış bir yaklaşım olduğunu savunmuştur. Bu görüşünü, hadis hafızları arasında *Sahîhayn*'de geçen bazı rivayetlere yönelik eleştirilerin varlığına dayandırır. Bu iki kaynakta yer alan bazı rivayetlerin sıhhatine ilişkin ortaya atılan itirazlar ve hatta bu rivayetler arasında uzlaştırılmayacak çelişkilerin bulunması, Moğultay'ın eleştirilerini destekleyen önemli hususlardandır. Moğultay'a göre, bir hadisin kesinlik ifade etmesi, onun herhangi bir çelişki içermemesini gerektirir; bu nedenle, *Sahîhayn*'deki rivayetlerin mutlak surette sahih kabul edilmesi mümkün değildir.

Buna paralel olarak Moğultay, ümmetin bir hadisi kabulü ve bu hadisle amel etmesinin kesin bir delil oluşturmadığını da vurgular. Zira ümmetin bir hadisle amel etmesi veya bu konuda icmâ bulunması durumunda, bu ameliyenin kesin mi yoksa zanni mi olduğu konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Ehl-i Sünnet âlimleri, bu tür bir kabulün tevâtür derecesine ulaşmadığı ve dolayısıyla sadece zanni bilgi ifade ettiğini savunurlar. Moğultay, bu bağlamda, ümmetin icmâ ettiği veya amel ettiği her hadisin kesinlik taşımadığına dikkat çekmiştir.

Onun icmâ fikrine yönelik eleştirileri ve telakki bi'l-kabul anlayışına getirdiği şüpheler, şahsi bir kam olarak kalmamış, Mısır bölgesindeki ilmi gelenek üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Onun bu konudaki görüşleri, sonraki dönem âlimlerinden İraki, Zerkeşî, İbn Hacer, Ali el-Kari, Sehavi, İbn Kutluboğa ve İbn Hümam gibi isimlerin İbnü's-Salâh'a yönelik eleştirilerini şekillendirmiştir. Bu durum, Moğultay'ın Mısır'daki ilmî geleneğe olan etkisinin büyüklüğünü ve onun görüşlerinin ne denli geniş bir yankı uyandırdığını göstermektedir. Yine onun düşünceleri, *Sahîhayn*'in mutlak otoritesine karşı çıkan eleştirel bir perspektifin gelişmesine zemin hazırlamış ve bu da bölgedeki hadis çalışmalarının seyrini etkilemiştir.

Sonuç

İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime* isimli eseri, hicri yedinci asırdan itibaren hadis usûlü alanında temel bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Önceki çalışmaların dağınık halde sunduğu bilgileri sistematize etmesi, eseri vazgeçilmez bir referans haline getirmiştir. Üzerine yapılan ihtisar, şerh ve nazım çalışmaları, bu etkinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, eser muhteva açısından bazı eleştiriler de almıştır.

Moğultay b. Kılıç'ın *Islahu Kitabi İbnü's-Salâh* adlı eseri, *Mukaddime*'ye yönelik eleştiriler içeren en önemli çalışmalardan biridir. Moğultay'ın bu eserde ileri sürdüğü görüşler, yalnızca bireysel fikirler olarak kalmamış, Mısır'daki ilmî gelenek üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Onun hadis usûlüne dair düşünceleri, kendisinden sonra gelen birçok âlimin zihin dünyasını şekillendirmiş ve bu alanda yeni bir telif türünün gelişimine ciddi katkı sağlamıştır. Bu durum, Moğultay'ın Mısır'daki ilim geleneği üzerinde ne kadar derin bir iz bıraktığını ve eleştirilerinin ne denli geniş bir yankı bulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Moğultay, *Sahîhain* üzerindeki icmâ, müteahhirîn ulemânın bir hadisin sıhhatini belirleme imkânı ve cezm ile temrîz sigalarının kullanımı gibi konularda ikna edici deliller öne sürmesine rağmen, bazı eleştirilerinde objektiflikten uzaklaştığı gözlemlenmektedir. Bu tür eleştirilerin arka planında ilmî dayanaklardan ziyade farklı bir bilinçaltının etkili olduğu ileri sürülebilir. Benzer bir durumun, konuyla ilgili diğer görüşleri göz ardı etme ve özellikle Şâfiî ilim geleneğinin tercihlerini öne çıkarma eğiliminde olduğu iddia edilen İbnü's-Salâh için de geçerli olduğu söylenebilir. Burada her iki âlimin de tercihlerine etki eden unsurların niteliğinin, ilmî objektifliği ne ölçüde etkilediği ayrıca sorgulanmalıdır.

Moğultay'ın eleştirilerine karşı, Zerkeşî, Irâkî, Bulkînî ve İbn Hacer gibi önemli âlimlerin de zaman zaman hem tasdik eden hem de itirazda bulunan yaklaşımları olmuştur. Bu isimler, hem hadis alanındaki derin bilgi birikimleri hem de Moğultay'ın içinde bulunduğu Mısır ilim geleneğinin temsilcileri olarak öne çıkmaktadır. Hoca-talebe ilişkisi içinde bulunmalarına rağmen, bu âlimler gerektiğinde hocalarına açıkça eleştiriler yöneltmekten çekinmemiştir. Bu durum, ilmi çalışmaların bilimsel nesnelliği ve doğruluğunun, kişisel ilişkilerin önüne geçtiğini göstermesi bakımından oldukça değerlidir.

Sonuç olarak, İbnü's-Salâh'ın eseri nihai bir otorite olarak kabul edilmemiş, sonraki dönem âlimleri tarafından titizlikle incelenmiş ve farklı açılardan eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin her birinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması, hadis usûlü metodolojisinin gelişimini daha derinlemesine anlamayı ve bu alandaki teorik yaklaşımların nasıl şekillendiğini kapsamlı biçimde değerlendirmeyi mümkün kılacaktır. Aynı zamanda, bu eleştirilerin mezhep temelli yaklaşımlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğu, ilmî objektifliğin ne ölçüde korunduğu ve bu eğilimlerin ilmî çalışmalara yansımaları üzerine yapılacak bağımsız akademik incelemeler, hadis usûlü tarihine dair daha tatmin edici ve geniş bir bakış açısına ulaşılmasını

sağlayacaktır. Bu bağlamda, mezhep temelli tercihler ile ilmî nesnellik arasındaki ilişkilerin derinlemesine tartışılması da oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Ahatlı, Erdinç. “Temrîz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ahmed, Nâsır abdülaziz Ferec. *İslâhu Kitâbi İbni’s-Salâh*. Riyad: Dâru Edvâi’s-Selef, 2007.
- Alâî, Ebû Saîd Şalâhüddîn Hâfîl b. Keykeldî b. Âbillâh ed-Dimeşkî el-. *en-Nakdu’s-Şaîhî limâ U’turiða min Ehâdîsi’l-Meşâbih*. thk. ‘Abdurrahman Muḥammed Aḥmed el-Kaşḫarî. b.y.: y.y., 1405/1985.
- Ali el-Kârî, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn ‘Alî b. Sultân Muḥammed. *Şerḫu Nuḫbeti’l-Fikr fî Maşṭalahâti Ehli’l-Eşer*. thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde. Lübnan; Beyrut: y.y., ts.
- Bağcı, Musa. “Hadis Metodolojisiinde Sahihu’l-Buharî’nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (2004), 39-56.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi’u’s-Şaîhî*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bulkînî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân el-Bulkînî. *Mehâsinü’l-İstulâh*. b.y.: Dâru’l- Meârif, t.y.
- Burhânü’d-Dîn el-Ebnâsî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Eyyûb el-Kâhîrî eş-Şâfi’î. *eş-Şeze’l-Feyyâh min ‘Ulûmi İbni’s-Salâh*. thk. Şalâh Fetḫî Hilel. 2 Cilt. b.y.: Mektebetu’r-Ruşd, 1418/1998.
- Çakan, İsmail Lütî. “Cezm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/513. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakın, Kamil. “Buharî’nin Otoritesini Kazanma Süreci”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 100-109.
- Çimen, Fatih. “Memlükler Döneminde Muallak Hadis Tartışmaları ve Bedreddin ez-Zerkeşi”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2019), 91-113.
- Eren, Muhammed Emin. “Moğultay b. Kılıç’ın İbnu’s-Salâh ile Derdi Ne İdi?: Memlük Dönemi Hanefîlerin Hadisçi Olarak Var Olma Mücadelesi”. *Memlüklerde İlim Geleneği-1 XIII-XIV Yüzyıllar*. İstanbul: İSAV, 2021.
- Hâkim, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh en-Nisâbüri. *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Ḥadîs*. thk. es-Seyyid Mu’zam Ḥuseyn. Beyrut: y.y., 1397/1977.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. “Müslüman Alimlerin Buhari ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3 (1997), 1-29.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Humeydî. *el-Cem’ beyne’s-Şaîhîhayn el-Buḫârî ve Muslim*. thk. ‘Alî Ḥuseyn el-Bevvâb. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1423/2002.
- İrâkî, Ebû’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Ḥuseyn b. Abdürrahmân el-. *et-Takyîd ve’l-İzâh limâ Uḫlika ve Uğlika min Muḫaddimeti’bni’s-Salâh*. thk. Üsâme b. Abdullah Hayyâd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1983.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muḥammed. *Kitabu’t-te-kassî lima fi’l-Muvatta*. thk. Muşṭafâ b. ‘Aḥmed el-‘Alevî, Muḥammed ‘Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vezâratu ‘Umumi’l-Evkâf ve’s-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1387/1967.

- İbn Dakîk el-Îd, Takîyyüddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Alî b. Vehb b. Muţî'. *el-İktirâh fî Beyâni'l-İştîlâh*. thk. Kahtan Abdurrahman ed-Devrî. Ürdün: Dâru'l-'Ulûm Neşr ve-Tevzi', 1427.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî Şerḥu Şaḥîh el-Buhârî*. thk. Muḥibbuddîn el-Ḥaṭîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*. thk. Rabî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medḥalî. Medine: y.y., 1404/1984.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethu'l-Bârî*. 1 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Selefi, 1380.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşki. *İhtişâru 'Ulûmi'l-Ḥadîs*. thk. Aḥmed Muhammed Şâkir. Beyrut: y.y., ts.
- İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdulvaḥid b. 'Abdilḥamîd b. es-Sivâsî. *Fethu'l-ḳadır*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970.
- İbnu'l-Mulakkın, Ebû Ḥaḫş 'Omer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mısrî. *el-Muḫni' fî 'Ulûmi'l-Ḥadîs*. thk. 'Abdullâh b. Yûsuf el-Cudey'. 2 Cilt. b.y.: Dâru Fevvâz, 1413/1992.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takîyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2017.
- Kâdî İyâd, Ebû'l-Faḫl 'İyâd b. Mûsâ el-Yaḫşubî el-. *Meşâriḳu'l-Envâr 'Alâ Şihâhi'l-Âşâr*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-'Atîka ve Dâru't-Turâs, ts.
- Kâsmî, Cemâleddîn. *Kavâ'idü't-tahdîs min fînûni muşṭalaḫi'l-ḥadîs*. thk. Muhammed Behcet el-Baytar. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1987.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2008.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Ḥaddâdî el-. *Feyḫu'l-Ḳadır fî Şerḫi'l-Câmi'i's-Sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî en-. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Ḥasen 'Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḫyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *et-Taḫrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîr en-Nezîr fî Uşûli'l-Ḥadîs*. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḫyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Polat, Selahaddin. "Buhârî'nin Sahih'ine Yapılan Bazı Tenkitlerin Değerlendirilmesi". *Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990), 237-255.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 8., 2019.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-. *Tedribu'r-Râvî fî Şerḫi Takrîbu'n-Nevâvî*. thk. Ebû Ḳuteybe Nazar Muhammed el-Fârıyâbî. 2 Cilt. b.y.: Dâru Ṭaybe, ts.

- Şâfiî, Ebû ' Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. ' Abbâs eş-. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: y.y., 1358/1940.
- Şah Veliyullah ed-Dihlevî. *et-Tefhimâtü'l-İlâhiyye*. Sûrat: Matbuâtü'l-Meclesi'l-İlmî, 1355.
- Şâh Veliyü'llâh, Ahmed b. ' Abdirrahîm b. eş-Şehîd. *Huccetu'llâhi'l-Bâliga*. thk. es-Seyyid Sâbîk. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1426/2005.
- Şemsuddîn es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. ' Abdurrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-Muğîs bi-Şerh'el-Fıyyeti'l-Hadis li'l-'Irâkî*. thk. 'Alî Huseyn 'Alî. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sunne, 1424/2003.
- Toprak, Ayşegül. *Sahih-i Buhârî'de Temrîz Sigasıyla Aktarılan Muallak Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tozlu, İbrahim. *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- Tuğlu, Nuri. "Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tespiti Üzerine Bazı Mülahazalar (Hâkim en-Neysâbüri ve İbnu's-Salâh Özelinde)". *Dini Araştırmalar* 15/41 (Aralık 2012).
- Yanar, Nagihan. *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis ile ilgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yıldırım, Enbiya. "Sahihân Üzerinde İcmâ' Meselesi". *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/10-11-12 (1998), 121-127.
- Yücel, Ahmet. "Silsiletü'z-Zeheb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/208-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/silsiletuz-zeheb>
- Zebidî, Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 11 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 1982.
- Zerkeşi, Ebû ' Abdullâh Muhammed b. ' Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-. *en-Nuket 'alâ Muqaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec. 3 Cilt. Riyad: Eđvâu's-Selâf, 1419/1998.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî. *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta*. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2003.